

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94 (477.4 + 477.8):352] «185/191»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.24.38>

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ СЕРГІЯ ДОБРЖАНСЬКОГО «МІСЬКЕ УПРАВЛІННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ, ГАЛИЧИНИ І БУКОВИНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ВЛАДИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)»

Гаврилюк Світлана,

доктор історичних наук, професор,

*завідувач кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

В українській історіографії останнього десятиліття чітко окреслився тренд на поглиблене вивчення історії міст та всього, що пов'язано з міським середовищем. У Києві, Львові, Бердянську та низці інших міст створено центри міської історії, які задекларували широкий спектр досліджень¹. Урбаністичні студії регулярно поповнюються новими працями. Рецензована робота вийшла із друку цього року і присвячена порівняльному аналізу розвитку міст і міського самоврядування Правобережної України, Галичини і Буковини у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Безперечно, в умовах сьогодення, коли відбувається адміністративна реформа, ведуться пошуки оптимальних форм взаємодії держави та місцевих органів влади, подібного роду роботи є актуальними. Досвід, накопичений понад сто років тому стосовно реформування системи управління містами, розвитку міської інфраструктури, вишукування можливостей фінансування потреб міст тощо, значною мірою повинен ураховуватися під час проведення сучасних реформ.

Рецензованій роботі властива оригінальність підходу до висвітлення теми. Уперше зроблено спробу проаналізувати особливості управління та діяльності органів влади міст Правобережної України, Галичини і Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в історико-порівняльному міжрегіональному контексті. Узагалі, у сучасній українській історичній науці дуже мало компаративістських досліджень. Водночас такі підходи досить поширені в західній історіографії. Тому варто вітати цю спробу автора, яка може розвинути в окремий потужний напрям урбаністичних досліджень.

Досить вдало, на нашу думку, вибрано регіони дослідження. З одного боку, їх об'єднує територіальна близькість, чимало спільного в історичному минулому. З іншого, водночас вони були розділені кордоном, належали до двох величезних імперій – Російської і Австрійської (Австро-Угорської) – і мали чимало особливостей у формуванні міського самоврядування та забезпеченні життєдіяльності міст. Характерно, що в обох імперіях майже водночас розпочалася реорганізація управління містами, були проведені реформи, які суттєво змінили органи міської влади, впорядкували систему міського самоврядування, запровадили виборні посади в містах, окреслили коло завдань органів міської влади. Отже, відкриваються широкі можливості для зіставлень і порівнянь, а це, у свою чергу, дає можливість одержати нові знання про розвиток міст зазначених земель України.

Під час проведення аналізу історіографії проблеми автор вдало розділив її на чотири групи. Це наукові, науково-публіцистичні праці останньої третини ХІХ ст. – 1917 р., радянська історіографія (початок 1920-х рр. – 1991 р.); закордонна наукова література (1920-ті – кінець 1980-х рр.) та сучасна історіографія (1991–2020 рр.), яка включає напрацювання українських і зарубіжних науковців. Такий поділ дав можливість охарактеризувати здобутки істориків у цій царині. Слушно зазначено, що спостерігалася відсутність праць, які б охоплювали міста Правобережної України, Галичини й Буковини і мали на меті подати порівняльний аналіз функціонування органів міської влади щодо здійснення управлінських повноважень.

¹ Докл. див.: Дяк С., Склокіна І. Дослідження, документування та популяризація історії міст в Україні: досвід Центру міської історії у Львові. *Місто: історія, культура, суспільство*. 2016, Вип. 1. С. 50. *Інститут історичної урбаністики*. URL: <http://ri-urbanhistory.org.ua/>.

Джерельна база роботи відзначається солідністю, залученням різних видів писемних джерел. Зокрема, опрацьовано державні нормативно-правові акти, діловодну документацію, статистично-довідкові, облікові та звітні матеріали, публіцистику і періодику, джерела особового походження (мемуари, епістолярій). Чимала частина цих джерел уведена до наукового обігу вперше. Загалом було опрацьовано матеріали із 25 фондів 11 центральних та обласних архівів, що дало можливість системно підійти до виконання поставлених завдань.

В обґрунтування теоретико-методологічних засад роботи автор наголосив, що «загальна картина та основоположні аспекти теми розкривалися з урахуванням теоретичного концепту про те, що з інституційного погляду архетоніка системи управління містами Правобережної України, Галичини та Буковини розвивалася як:

1) відображення загальнодержавної політики та регуляторної діяльності управлінських інститутів: урядових відомств, крайової та губерньської влади, які формували засадничі принципи;

2) результат впливу об'єктивних чинників, які формували інституційне поле й інвестиційний клімат, визначали параметри розвитку інфраструктури (на державному і регіональному рівнях) та демографічних показників тощо;

3) наслідок суб'єктивних процесів місцевого рівня, пов'язаних із конкретною громадою чи населеним пунктом, діяльністю чиновницького апарату, специфікою сукупності тутешніх суспільно-економічних чинників (адміністративний статус, торгово-господарська спроможність, географічне розташування, соціальна комунікація тощо)» (с. 79–80). Безперечно, такий підхід відкрив широкі можливості для порівнянь і узагальнень.

Цілком слушно окремий розділ автор відвів аналізу загальних тенденцій розвитку міст зазначених регіонів. Коли характеризує демографічний розвиток губерньських міст Правобережної України, автор наводить чималу статистику й аргументовано доводить, що у другій половині XIX – на початку XX ст. відбувалося досить швидко наростання різниці між Києвом, з одного боку, та Житомиром і Кам'янцем-Подільським – з іншого. Відзначено, що чинниками, які стримували розвиток двох останніх, виступали такі: менший адміністративно-політичний статус, вужча економічна спеціалізація, повільніші темпи розвитку залізничних шляхів.

Окремим параграфом розглядається еволюція повітових міст і містечок, наведена значна статистика щодо розвитку цих населених пунктів, визначено особливості означеного процесу. Відзначено, що частина негуберньських міст Правобережної України виконували суто адміністративно-політичні функції, поступались інколи за рівнем торгово-економічної активності іншим населеним пунктам. Приблизно така ж картина спостерігалася і в західноукраїнських землях. Тут також відчутною була різниця між «столичними» Львовом і Чернівцями та рештою міст. І так само функціонували значна частина міст і містечок, які виконували суто адміністративно-політичні функції. Такі збіги добре розкриті в рецензованій праці, засвідчують, що розвиток міст Правобережної України, Галичини і Буковини мав чимало спільних рис і тенденцій.

Важливе місце в роботі відведено законодавчому регулюванню системи міського самоврядування, характеристиці організаційно-правових засад функціонування органів влади. Автор слушно відзначає, що на Правобережній Україні спочатку було запроваджено досить прогресивне міське положення 1870 р. Проте вже через кілька десятиліть проведено контрреформу, яка значно обмежила виборчі права міщан. Значна увага звернена на аналіз особливостей запровадження міської реформи в окремих містах Правобережної України. Наголошено, що в Російській імперії влада і частина суспільства з великою підозрою ставилися до польського і єврейського населення міст, боячись, що ці етнічні групи викривають міське самоврядування для підриву основ імперії. Тому в окремих містах краю положення реформи 1870 р. запроваджувалися дуже повільно.

Щодо Галичини і Буковини, то тут міську реформу було започатковано в 1862 р. У наступні роки її змістове наповнення поглиблювали завдяки ухваленню місцевих положень (на Буковині в 1863 р., у Галичині – у 1866 р.), законів, які надавали статус міста новим населеним пунктам. У Галичині це було зроблено законами 1889 і 1896 рр.; на Буковині статус міста конкретним містам надавався окремими законами впродовж останніх десятиліть XIX – початку XX ст. Відзначено, що Львів і Чернівці мали окремі статути, це вважалося привілеєм цих міст.

У роботі всебічно проаналізовано функціональні можливості органів міської влади, повноваження міських дум, міських управ на Правобережній Україні та громадських рад і громадських управ у Галичині та на Буковині.

Цікаві порівняння зроблено щодо виборчого процесу в містах вищезначених територій. Відзначено, що і на Правобережній Україні і в Галичині та на Буковині важливим чинником участі у виборах

був майновий ценз. Це означало наявність виборчих прав у дуже обмеженої кількості міського населення. На Правобережній Україні цю обставину доповнював жорсткий політичний контроль за виборчим процесом. Слушно відзначено, що властивою рисою західноукраїнських міст була передвиборча боротьба між представниками різних етнічних громад, української, польської, єврейської, німецької, а на Буковині ще й румунської.

Одним із головних напрямів роботи органів міського управління в сучасних умовах залишається фінансово-господарська та регуляторна діяльність. Висвітленню відповідного досвіду міських органів влади щодо вирішення поточних питань у цих сферах присвячено окремий розділ. Значну увагу звернуто на структуру надходжень і витрат. Відзначено, що протягом другої половини XIX – початку XX ст. бюджети міст Правобережної України, Галичини і Буковини зазнали суттєвих змін. Загальною рисою стало те, що в усіх зазначених регіонах з'явилися міста-лідери, які швидше пристосувалися до нових буржуазних умов і змогли забезпечити собі значний приріст прибутків та формування бездефіцитних бюджетів. Водночас чимало міст по обидва боки кордону, незважаючи на різні додаткові заходи в оподаткуванні, ледве зводили кінці з кінцями.

Окремо розглянуто досить цікавий процес модернізації сфери комунального господарства. Звернуто увагу на провідні позиції Києва, Львова, Чернівців, Житомира у сфері розвитку комунальних послуг. Наведено чимало цікавих прикладів того, як у містах того часу запроваджувалися електричне освітлення, водопостачання, каналізація, електротранспорт тощо. Відзначено, що на Правобережній Україні та західноукраїнських землях вирішувалися приблизно однакові проблеми розвитку комунального господарства, спостерігалось чимало подібного в підходах до розв'язання поточних питань, пов'язаних із цією галуззю.

Не менш важливими аспектами урядування другої половини XIX – початку XX ст. в містах Правобережної України, Галичини і Буковини було управління муніципальною нерухомістю та регуляторна політика у сфері планування і забудови. Ці питання також належно висвітлені на сторінках рецензованої праці.

Автор у порівнянні напрямів діяльності органів міської влади зазначених регіонів слушно приділив окремий розділ соціально-культурній сфері як об'єкту управлінського контролю і регулювання. Серед широкого кола питань цієї сфери особлива увага звернена на вирішення проблем благоустрою, санітарії й упорядкування громадського простору, формування міської системи охорони здоров'я, освіти, практик дозвілля. Варто погодитися з автором у тому, що в містах українських теренів Російської й Австро-Угорської імперій соціально-культурна сфера перебувала на другорядних ролях з погляду управлінського контролю і регулювання. Більшість проєктів, пов'язаних із нею, не приносили прямого прибутку, подекуди потребували значної фінансової підтримки. Тому у книжці відзначено, що такі проєкти мали традиційно дотаційний характер незалежно від регіону. Водночас і на Правобережній Україні, і в Галичині та на Буковині автор констатує поступальний рух у напрямі створення чіткої системи розвитку громадських просторів, благоустрою, формування мережі закладів охорони здоров'я й освіти.

Що стосується останнього розділу, то тут висвітлення питань благоустрою, санітарії й упорядкування громадського простору варто було б доповнити сюжетами про пам'яткоохоронну діяльність органів міської влади, політику щодо встановлення пам'ятників визначним історичним особам. Не зайвою була б і порівняльна характеристика повсякдення жителів міст Правобережної Наддніпрянщини та західноукраїнських земель, яке є дотичним до вищеозначених аспектів міського життя. Проте автор, очевидно, не ставив перед собою такі завдання. Тому висловлені побажання варто врахувати в подальшому дослідженні цієї проблеми. Висновки в монографії аргументовані, структуровані, узгоджуються з визначеною метою і завданнями.

Отже, українська історіографія поповнилася ґрунтовним, оригінальним і цікавим науковим дослідженням. Будучи відправною точкою для творення нових наукових студій у царині порівняльної урбаністики, воно відкриває нові перспективи в означеному напрямі.